

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Asbóth a „birtokos osztály” hanyatlásáról

EGEDY GERGELY¹

ABSZTRAKT

A tanulmány a magyar konzervatív gondolkodás első jelentős teoretikusának, Asbóth Jánosnak a politikai elittel kapcsolatos felfogását vizsgálja. Az európai konzervativizmus hagyományaival összhangban Asbóth abból indult ki, hogy a „történelmi” uralkodó osztálynak, a földbirtokos nemességnek az 1867-es kiegyezés után, a gyorsan erősödő kapitalizmus körülményei közepette is meg kell őriznie korábbi irányító pozícióját. Szerinte ugyanis kizárólag ez a réteg rendelkezett történelmi gyökerekkel. A tanulmány felhívja a figyelmet arra is, hogy míg az 1870-es és 1880-as években Asbóth a „gentrynek” szánta a kulcsszerepet, a századfordulóra már a nagybirtokos arisztokrácia melletti kiállást tartotta a legfontosabbnak. Historizáló-defenzív konzervativizmusa élesen elutasította a szabad verseny középpontba állítását, de a radikális agrárszocialista törekvések is. A munka a magyar konzervatív gondolkodás kialakulásának árnyaltabb megértéséhez kíván hozzájárulni.

KULCSSZAVAK: magyar konzervatív gondolkodás, „történelmi” uralkodó osztály, „birtokos osztály”, gentry, földbirtokos arisztokrácia

ABSTRACT

Asbóth on the decline of the „landowning class”

The study examines the concept of the political elite of János Asbóth, the first major theorist of the Hungarian conservative thought. In line with the tradition of European conservatism, Asbóth assumed that the ‚historical’ ruling class, the landowning nobility, had to maintain its former dominant position after the Compromise of 1867, even in the context of rapidly strengthening capitalism. In his view, only this class had historical roots. The paper also points out that while in the 1870s and 1880s Asbóth saw the ‚gentry’ as the key players, by the turn of the century he turned his attention toward the landed aristocracy as the major conservative force. His historicist-defensive conservatism sharply rejected a focus on free competition, but also radical agrarian socialist aspirations. This work aims to contribute to a more nuanced understanding of the development of Hungarian conservative thought.

KEYWORDS: Hungarian conservative thought, „historical” ruling class, „landowning” class, gentry, landed aristocracy

¹ Nemzeti Közszerológati Egyetem, professor emeritus; e-mail: egedy.gergely@uni-nke.hu

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Bevezetés

Lehet-e létjogosultsága annak, hogy egy letűnő korszak elitje megőrizze pozícióját egy újfajta társadalmi rendben is? A történelmi tapasztalatok azt sugallják, hogy ez hosszabb távon nem szokott sikerülni, a kontinuitást és hagyományőrzést előnyben részesítő konzervatív gondolkodás azonban többnyire nem zárkózik el az igenlő választól. Az alábbiakban megvizsgáljuk a magyar konzervativizmus első tudatos képviselőjének, a hírnevét a *Magyar conservatív politika* (1875) című könyvvel megalapozó Asbóth Jánosnak a véleményét, amely pontosan ki is jelöli a magyar társadalomról alkotott felfogásának sarokpontjait.² Társadalompolitikai írásai egyértelműen arra utalnak, hogy szerinte egy elit létjogosultsága gazdaságon kívüli tényezőkre is alapozódhat.

A jeles gondolkodó abból a klasszikus konzervatív megfontolásból indult ki, hogy a konkrét, „*accessorius*” körülményeket sosem szabad figyelmen kívül hagyni, s ezek az ő olvasatában Magyarországon a már kipróbált és bizonyított elit hatalomban tartása mellett szóltak. Politikai értékrendjének a középpontjában, ahogy ezt már a *Magyar conservatív politika* tükrözte, a tradicionális nemesi réteg védelme állt – ez a meggyőződés jószerével egész közéleti pályafutásán végighúzódtott. 1875-ben a konzervatívok számára készített programjában szót emelt ezen osztály két fő alkotóelemének, a dzsentrinek és az arisztokráciának az összefogása mellett is (Asbóth 1875: 184–186). Kell-e ezen csodálkoznunk? Aligha, hiszen a konzervativizmus a XIX. században Európa-szerte szorosan összekapcsolódott a földbirtok védelmével, s az agrárhagyományú Magyarország a legkevésbé sem volt kivétel ez alól. Így nem meglepő, hogy a jelentősebb saját személyes földtulajdonnal ugyan nem rendelkező, ám a konzervativizmusnak elkötelezett Asbóth is a „*birtokos osztály*” politikai platformját érezte a magához legközelebb állónak.

Véleményének a hangsúlyai azonban mégis figyelemre méltó mértékben módosultak a kiegyezés kora és a századforduló között: míg az 1870-es és 1880-as években Asbóth a birtokos dzsentrit állította középpontba, őket tekintve a nemzet legfontosabb támaszának az 1890-es években – bizonyára összefüggésben az előbbi réteg gazdasági pozíciójának megroppanásával – már az arisztokrata nagybirtok melletti kiállást tartotta a legfontosabbnak. Az álláspontja érdekesnek tűnik annak fényében, hogy a kutatók többsége szerint anyagi gondjai ellenére a dzsentri a századfordulóra növelni tudta a politikai befolyását (Péter 1993: 203–204). Az alábbiakban először az általa a nemesség „*zömével*” azonosított „*gentryről*” tekintjük át a felfogását, majd a hitbizományokkal védett nagybirtok melletti, egy évtizeddel későbbi érvelését vizsgáljuk meg, egy-egy kulcsmunka alapján.

² Új kiadás: Asbóth, 2011. Az alábbiakban az eredeti kiadás oldalszámait szerepelnek, az idézetekben megtartva az eredeti írásmódot. A *Magyar conservatív politika* elemzéséhez: Egedy 2021; Egedy 2022.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A témának szentelt első jelentős írása, amely nem csak utalásszerűen, hanem összefüggően és részletesen fejt ki az álláspontját, a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg 1881-ben *A magyar birtokos osztály hanyatlása* címmel³. Ezen osztály alatt a birtokos dzsentrit érti, vagyis a „*bocskoros nemesség*” és a „*magas arisztokrácia*” közötti „*középnemességet*”, emlékeztetve arra, hogy a dzsentri megjelölés magyar használata nem egyezik a „*gentry*” eredeti angol jelentésével. A tanulmány indítékát azon – sokak által osztott – aggodalma adta, amelyet a földbirtoknak az iparosodó Magyarországon felgyorsuló gazdasági hanyatlása váltott ki. Ha egy osztály megrendülése megérdemli a figyelmet, fogalmazza meg a kiindulópontját, akkor ez annál is indokoltabb lesz ott, „*a hol oly osztály van szóban, mely ezredéven át egész nagy államnak volt hordozója*”. Ennek a sorsa azért is fontos, jegyzi meg, mert – s itt rögtön láthatjuk a koráról alkotott diagnózisának másik kulcselemét – megítélése szerint „*ha fog is, de egyelőre még nem szervezkedett, nem szilárdult meg más olyan osztály, mely, az öröklött, meggyökeresedett befolyást nem is tekintve, legalább az anyagi eszközök, a politikai iskolázottság, a hazafias hagyományok ugyanazon teljével léphetne helyébe*” (Asbóth 1881: 409).

A nemesség érdemei

A válság általa adott magyarázatának vizsgálata előtt tegyük fel a kérdést: mivel érdemelte ki a nemesség Asbóth szemében, hogy aggódjanak érte? Apológiáját a jeles gondolkodó elsősorban történeti érvekkel igyekszik igazolni. Abból indul ki, hogy a magyar intézmények az igazi feudalizmust nem is ismerték, a szervilitás eszméjére épülő nyugati hűbériség a maga komplikált viszonyaival nálunk sohasem tudott megszilárdulni. „*Egy*” volt a nemesség, minden nemes – birtokának nagyságától függetlenül – egyenlő jogú volt a többivel, közvetlenül a Korona alatt állt, s ennyiben részese volt a szuverenitásnak. Senki sem bírhatott több joggal, mint az utolsó bocskoros nemes, („*una eademque nobilitas*”) (Asbóth 1881: 411–412). A nemesség csoportjai közötti hatalmas szociológiai – státuszbeli különbségeket figyelmen kívül hagyva Asbóth arra következtetésre jut, hogy a politikai jogok kiterjesztése nálunk így „*sokkal liberálisabb és demokratikusabb*” volt, mint a nyugati feudális államokban. „*Az aviticus Magyarország alkotmányos intézményei közelebb állottak elméletben is, de főképp gyakorlatban a tulajdonképi népképviselőhöz, mint az angol parlamentarismus az 1832-i nagy Reform billig*” – állítja (Asbóth 1881: 412). Asbóth így bizonyosnak tartja, hogy a forradalom előtti magyar országgyűlés alsótábláján „*nagyobb lélekszám, igazságosabb alapokon volt képviselve*”, mint a választójogi reform-

³ A tanulmányt, néhány apró módosítással, Asbóth beválogatta a „*Jellemrajzok és tanulmányok*” című kötetébe is, méghozzá első helyre téve. Asbóth, 1892, 1–24.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

törvény előtt a Westminsterben.⁴ E pontról jut el arra a közkeletű megállapításra, miszerint Magyarországon a nemesség alkotta a politikai nemzetet. 1848-ban eltörölték ugyan a nemesség jogi kiváltságait, ám a helyzeten ez érdemben nem változtatott: „*csaknem ugyanazon mértékben alkotója ugyanazon osztály a magyar politikának, mint volt 1848 előtt*” – állapítja meg saját korát illetően (Asbóth, 1881: 415). Asbóth olvasatában a nemesség, amely a leghitelesebben képviselte a nemzeti hagyományokat, megtette azt a „csodát”, hogy Magyarországot, oly sok hányattatás után, ismét felemelte a „*relatív nagyság*” állapotába. Épp ezért tragikus, hogy ez az elem most veszélybe került – mondja (Asbóth 1881: 415).

Fontos és nagyrészt helytálló megállapítása, hogy a magyar „*gentry*” történelmileg nem egy „elrekesztett kasztként” működött. A nyugati arisztokrácia által követett „kék vér” elvét itt sosem fogadták el, a történelmi magyar jog ugyanis nem ismerte a házasságok születési egyenlőségének a követelményét. A nemesség a „*legszabadelvűbb*” módon gyakorolta a vérfelfrissítés azon módszerét, „*mely nélkül minden zoológikus faj föltartóztathatatlanul elfajulásnak indul*” – hangsúlyozta. Asbóth fő állítása tehát az, hogy magyar nemesség széles kerete megakadályozta „*az eksklusivitásig való megmerevedését*”, és a nemzeti érdekek az osztályérdek mögé szorulását (Asbóth 1881: 413). Külön is kiemeli pozitív példaként, hogy míg „*a nyugaton példátlan eset*” volt, nálunk „*királyi adományokban és nemességben részesültek volt nem egyszer zsidók is*”. Az ő értelmezésében tehát a magyar nemesség összességében egy „*nagy medenceként*” funkcionált, „*melybe szakadatlanul belefolyt minden, a mi hazafiságot, phyisikai, szellemi és erkölcsi tetterővel kapcsolt össze.*” (Asbóth 1881: 414). Ebben a tagadhatatlanul apologetikus megközelítésben a magyar rendi berendezkedést Asbóth gyakorlatilag kimondatlanul is a modern parlamentáris rendszer előképének láttatta, s a nemesség ebben nem csak osztályként, hanem intézményként is funkcionált. Ennek az alapzatát pedig szerinte épp a középbirtokosok alkották – azok, akiket a legélesebben érintett a válság. 1881-es munkájában finoman odaszúrt ugyanakkor az arisztokrácia legmagasabb köreinek azzal a megjegyzésével, hogy a XVI. századtól „*nagy címek*” csak „*kivételképen adományoztattak különlegesen nemzeti érdekért*” (Asbóth 1881: 414).

A kiegyezés korszakáig kialakult hazai polgárságról Asbóth úgy vélekedett, e vonatkozásban nagyjából összhangban a történettudomány mai értékelésével, hogy a nyugat-európai értelemben vett középosztály csak néhány városunkban volt számottevő mértékben jelen, s ehhez hozzáteszi, hogy részben ez sem magyar etnikumúakból tevődött össze, habár elismerte, hogy „*jó magyar érzelmeikhez*” nem fűződhetett kétség. (Arra utalva, hogy a városi polgárság meghatározó eleme sokáig a német volt.) Ebből a rétegből azonban szerinte hiányzott a politikai vezérszerepre

⁴ Tegyük ehhez hozzá: a neves statisztikus, Fényes Elek 1841-ben azt találta, hogy Magyarországon minden 20. ember nemes volt, míg Ausztriában csak kb. minden 350-ik. Angliában és Walesben 1832-ig mindössze 400 ezer fő szavazhatott. Fényes Elek adatait idézi: Kovács 1945: 84–85.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

való alkalmasság, s ebben aligha tévedett. S e ponton tesz egy figyelemre méltó megállapítást. A nagyszabású kereskedelmi vállalkozások viszont megtaníthatják erre a polgárságot, fejti ki; *„ezek a nagyszabású kereskedelmi vállalatok bizonyos értelemben pótolhatják a nemességnek nagy hadi vállalatait és hagyományait és úgy, mint ezek, előkészítő iskoláját képezhetik a nagy politikának”* (Asbóth 1881: 415). Éles szemű felismerés, de úgy vélte, ilyeneket nem látni kora Magyarországon. S ez utóbbi megállapításának a pontosságát már meg lehet kérdőjelezni. Történelmi visszatekintésben kétségtelenül igaza volt a régi városi polgárság gyengeségét illetően, ám a kiegészítés után másfél évtizeddel, amikor az idézett sorait írta, már kibontakozóban volt egy tőkeerős hazai vállalkozói-polgári réteg, amelyet észlelhetett volna (Gerő 1993). Ő azonban erről a nyolcvanas évek elején még nem akart tudomást venni, a század végén pedig már határozottan el is utasította, mert a politikai irányító szerepet továbbra is a nemesi eredetű osztálynak kívánta fenntartani. A történelem azt tanúsítja, érvel, hogy *„a középnemesség volt a magyar állameszmének minden verevés után mindig harczrakész hadserege”* – olvashatjuk (Asbóth 1881: 417). Magyarországon a hiányzó nemzeti kormányt ez a réteg tudta pótolni. *„És mármost az a kérdés, vajon állhat-e tovább ez az osztály, vagy buknia kell...?”* – fogalmazza meg kissé patetikusan a dilemmát (Asbóth 1881: 419). Ismeretes Erdei Ferenc először 1943-ban kidolgozott, és azóta is sokat vitatott *„kettőstársadalom”*-teóriája az „egy-más mellett, külön-külön megálló társadalomalakulásokról”, lényegében a régi és az új, vagyis a *„történelmi”* és a polgári társadalmi rend egyidejű jelenlétéről 1867-et követően (Erdi 1976). Erdei terminológiáját használva, azt mondhatjuk, Asbóth ki- zárólag a *„történelmi-nemzeti struktúrában”* gondolkodott.

A jobbágyfelszabadítás és a földbirtok válsága

Miben látta Asbóth a földbirtok válságának hátterét? Igen realiztikusan azt mondja, hogy az *„sokévi forradalomnak”* volt a következménye. Többnyire a nemesi réteg könnyelműségét, gyarlóságait szokták kiemelni, nem is minden alap nélkül, de Asbóth szerint szociológiai nézőpontból bátran kijelenthető, hogy ha a gondok általános jelleggel egy egész osztályban lépnek föl, ott mélyebben fekvő okokat kell keresni (Asbóth 1881: 419–420). Innentől fogva a válságról adott elemzése egy markánsan konzervatív olvasatot nyújt. A reformkorban a *„haladásért lelkesedők”* elköverték azt a hibát, hogy *„az egyik végletből a másikba”* estek, s bár a változtatási szándékuk jogos volt, elfeledkeztek a *„konzerváció nem kevésbé fontos érdekeiről”*. Aki pedig ezeket félreteresi, annak éppúgy el kell buknia, mint aki *„konokul és szellemtelenül”* elutasítja a reformokat – fogalmazza meg konzervatív meggyőződésének alapelvét (Asbóth 1881: 420).

A számba vett csapások közül Asbóth szerint nem is az 1848–49-es forradalom politikai következményei (börtön, számkivetés, vagyonvesztés) jártak a legkárosabb

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

hatással. Mélyebbre vágott a „*földművelési forradalom*”. Ez utóbbi alatt azonban nem az agrártechnikai vívmányok szerepét érti, amire a fogalom olvastán rögtön gondolhatnánk, hanem elsősorban a jobbágyfelszabadítás módját (Varga 1971). A kritikus nézeteit erről már a *Magyar Conservatív Politika* hasábjain is jelezte, *A birtokos osztály hanyatlásában* pedig Korizmicz Lászlónak, a korszak neves agrárszakemberének a véleményére támaszkodva fejt ki részletesebben az álláspontját.⁵ A legfőbb gondot abban látta, hogy az önmagukban helyes és szükséges intézkedéseket radikálisan, vagyis hirtelen és átgondolatlanul hajtották végre, nem pedig a szerves fejlődés igényei szerint. Korizmiczhez hasonlóan ő is úgy véli, hogy ha a megváltás terhe, fokozatos ütemben, magára a fölszabadított jobbágyra hárult volna, „*akkor a földbirtok nem veszítette el volna egyszerre a munkaerőt, a volt jobbágy nem a munkakedvet*”. (Asbóth, 1881: 421–422.) Ez lehetett volna a jobbágyfelszabadítás konzervatív koncepciója.

Így viszont az a helyzet alakult ki a jobbágyfelszabadítás után, hogy a birtokosnak nem volt tőkéje, munkaerőt pedig sokszor még pénzért sem tudott kapni. [Tegyük hozzá: Magyarországon a jobbágyfelszabadítás során minimális, 3-4 %-os volt a parasztság földvesztesége; német példákkal ellentétben itt a korábban használt föld csaknem egészét tulajdonba kapták a volt jobbágyok (Kövér 2001: 86)]. Még tovább nehezítette a birtokosok pozícióját, folytatja Asbóth, hogy a bécsi kormányzat csak lassan és elégtelen mértékben biztosította a törvény által előírt kárpótlást, a kárpótlási papírok zöme pedig uzsorások kezében végezte. A kárpótlást nem tudta tehát a dzsentri megfelelően felhasználni, de ő ezen nem is csodálkozik. „*Várható-e, hogy egy osztály, melynek sohasem volt dolga tőkével... fölismerje e tőkék valódi természetét és rendeltetését?*” – olvashatjuk a mentegető véleményét (Asbóth 1881: 423).

A földbirtoknak a forradalom utáni válságához más természetű körülmények is hozzájárultak, viszi tovább az érvelését Asbóth. Épp hazafias elkötelezettsége miatt vállalta a nemesség a neoabszolutizmussal szemben a passzív rezisztenciát, ami viszont *de facto* nagymértékben akadályozta abban, hogy részesüljön az ország kapitalista fejlődésének az előnyeiből (Pap 2003). Az 1873-ban kirobbant világgazdasági válság nyomán pedig végképp érvényességét veszítette a magyar gazdáknek az a régi meggyőződése, miszerint „*aki a földön ül, nem esik le*”. Sokan ugyanis alaposan „*leestek*”, miután a nyugat-európai exportpiacok gyakorlatilag megszűntek, az Egyesült Államok pedig egyre nagyobb mennyiségű olcsó gabonát értékesített Európában. Elmondható tehát, hogy az 1870-es évek második felétől egy olyan korszak vette a kezdetét (legalább a 90-es évek közepéig), amely a korábbinál jóval nehezebb feltételeket kényszerített az agrárszektorra. Ez annál is inkább keserűen érintette a középbirtokosokat, mert 67 után sokan úgy vélték a köreikben, hogy nekik lesz majd

⁵ Korizmicz László (1816-1886) jelentős szerepet kapott az 1850-es években a bécsi kormányzattól az úrbéri rendezés lebonyolításában, később a Deák-párt színeiben parlamenti képviselő lett és az MTA tiszteletbeli tagjává választották.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

módjuk betölteni a hazai polgárság funkcióit és pozícióit. A liberálisok eleinte abból a feltevésből indultak ki, hogy a dzsentri majd összeolvad az új vállalkozói réteggel, az új polgársággal, ám ez a folyamat alighogy elindult, máris megrekedt (Szabó 2003: 158). A neves társadalomtörténész, Karádi Viktor úgy fogalmaz, hogy a „*polgárosulásra kész rétegek*” ténylegesen „*a polgárosulásra való nagyfokú képtelenséget*” tanúsítottak (Karádi 1997: 83). Eközben, a „*birtokos osztály*”, vagyis a birtokos dzsentri süllyedése kiemelt jelentőségű társadalmi problémává nőtte ki magát; Péter László egyenesen azt írja, hogy paradox módon Magyarországon ebből lett az első számú szociális kérdés, vagyis abból a dilemmából, hogy miként lehet megvédeni a földbirtokost az agrárválságtól, és a szabad vállalkozás nemkívánatos következményeitől (Péter 2003: 211).

1881-ben írt sorai szerint mégis maradt Asbóthban némi optimizmus, és úgy érzékelte, a növekvő bajt a kiegyezés utáni magyar kormányok is felismerték, és „*aránylag elismerésre méltó tevékenységgel*” igyekeztek a mulasztásokat pótolni. Asbóth soraiban ekkor nem jelent meg kritika a magyar állam iparpártolása ellen.

Agrárizmus és konzervativizmus

Jóval pesszimistább hangot ütött meg Asbóth 1900-ban megjelentetett munkájában, amely a beszédes *A Föld mint társadalom-politikai és nemzeti kérdés* címet kapta. Ekkor már másfajta veszélyeket látott a leginkább fenyegetőnek, mint egy évtizeddel korábban. Miket? Egyrészt a forgalomkéességükben kötött nagybirtokok felosztására irányuló, szabadpiaci fogantatású politikai törekvéseket, másrészt pedig az évszázad végére megerősödött agrárszocialista mozgalmakat (Asbóth 1900). Az aggályok alapja változott, a prioritás azonban nem: a konzervativizmus ügyét elválaszthatatlannak tekintette a földbirtokétól. S úgy látta, hogy ezt két irányból is támadják. Mielőtt azonban továbblépniénk Asbóth gondolatainak az áttekintésében, e ponton mindenképp szólnunk kell a földbirtokkal kapcsolatos viták mögött meghúzódó ún. agrárius-merkantil ellentéttről.⁶ Tömören fogalmazva ennek okait a megkésett kapitalizmus következményeiben, a régi és az újonnan kibontakozó gazdasági rend gyakorlatilag elkerülhetetlen ütközésében láthatjuk. 1867 után ugyanis a változások üteme olyan gyors volt, hogy azok nem tudtak úgy „*szervesülni*”, mint a kiegyensúlyozottabban polgárosuló társadalmakban. Az agrárizmus erre a drámai kihívásra adott – jól magyarázható, de több tekintetben is alapvetően téves – válasznak tekinthető (Láng 2000).

⁶ A „*merkantilizmus*” fogalmát eredetileg még a XVII. században, a francia Jean Baptiste Colbert dolgozta ki, s az aktív kereskedelmi mérleg kialakítására irányuló törekvést jelentette. A XIX. század második felében Magyarországon azonban a kereskedelmi és az ipari tőkét egyaránt a „merkantil” jelzővel illették.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az agrárius mozgalmat kezdeményező földbirtokosok úgy látták, hogy Tisza Kálmánnal kezdve a magyar kormányok túlzott mértékben kedveztek a kereskedelmi és az ipari tőkének, ezzel eltorzítva az ország fejlődését.⁷ Ezért az állami gazdaságpolitika alapjának tekintett liberalizmust tették felelőssé. A mozgalom vezérkarát neves arisztokraták alkották, élükön az érdekképviseltek megszervezését sürgető gróf Károlyi Sándorral, a nagysikerű Hangya szövetkezet alapítójával. A nagybirtok egészét azonban nem lehetett az agrárius táborhoz sorolni, hiszen egy jelentékeny része már a század utolsó negyedében szoros kapcsolatokat épített ki az ipari és kereskedelmi vállalkozásokkal.

A gazdasági fejlődés irányát, érthető módon, az ipar diktálta, és Tisza István miniszterelnökségével (1903–1905; 1913–1917) a „merkantilizmus” politikája végleg győzött (Horánszky 1994). Szögezzük le rögtön: nem lehet vitatni az iparpártoló politika jogosságát, hiszen ipar nélkül nincs felemelkedés. A tekintélyes gazdaságtörténész, Alexander Gerschenkron meggyőző elemzésekkel támasztotta alá, hogy a fejlődésben lemaradó társadalmakban nélkülözhetetlen az állam szerepvállalása az iparosodásban (Gerschenkron 1984). Nem nehéz viszont megmagyarázni, hogy az agrárszféra háttérbe szorulása miért adott jelentős lökést a század utolsó negyedében a konzervatív törekvésekkel szoros kapcsolatba kerülő agrárius gondolatnak. Valójában azonban az „agrárizmust” egyetlen ideológiai családba sem lehet egyértelműen besorolni, ezért a konzervativizmussal sem lehet azonosítani. Közös pont volt az uralkodó liberalizmus határozott bírálata, de az agráriusok sok fontos kérdésben egyáltalán nem alakítottak ki közös platformot, így egyetértésük csak néhány specifikus, bár kétségtől jelentős ügyre korlátozódott, mindenekelőtt arra a meggyőződésre, hogy a földbirtokot ne vessék alá a kapitalizmus törvényeinek (Anka 2005). Teoretikus szinten az agrárizmus nem is szükségszerű eleme a konzervativizmusnak. Magyarországon valóban sok ponton összefonódott a kettő, ám még itt sem állítható, hogy minden agrárius konzervatív volt, mint ahogy minden konzervatív sem volt agrárius.⁸

A hitbizomány védelme „A földben”

E rövid áttekintést azért tartottuk nélkülözhetetlennek, mert Asbóth álláspontja az 1890-es években és a századfordulón több lényeges ponton érintkezett az agrárius-

⁷ A mozgalom kibontakozását általában az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) 1879-ben Székesfehérváron tartott gazdakongresszusához kapcsolják. 1896-tól a mozgalom irányítójává a Gazdaszövetség vált, amely a napi politika ügyeiben Zichy Nándor Néppártjával tartotta a legszorosabb kapcsolatot, de együttműködött Apponyi Albert Nemzeti Pártjával is (Láng 2000; Anka 2005).

⁸ Érdekes párhuzamként kínálkozik az Egyesült Államok déli államainak a példája: itt az „indusztrializmus” elvének elutasítása és az agrárius gondolat elsőbbsége a magyarországinál jobban kidolgozott elvi alapot kapott a XX. század első negyedére (Egedy 2014).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

sal, noha, s ezt rögtön hangsúlyozzuk is, súlyos tévedés lenne őt az utóbbiak táborába sorolni – a kortársai sem tették ezt, és saját magára sem így tekintett. 1900-ban publikált munkájának a középpontjában a hitbizomány védelme áll, a feudális jog e különös intézményéé, amely a földbirtok családi kézben tartására szolgált. (Peres 2014) Ezt az írást Asbóth annak kapcsán készítette, hogy a kormányzat Darányi Ignác földművelésügyi miniszter védnökségével 1900-ban nagyszabású konferenciát szervezett a nemzeti birtokpolitika eszközeként kezelt telepítések tárgyában, s ezen a földtulajdonlás égető kérdései mind előkerültek. (Berecz 2022; Szabó A. 1987). Ha valami, akkor a hitbizomány sorsa a lehető legszorosabban összefüggött a kapitalista rend kibontakozásának dilemmáival!

Adja tehát magát a kérdés: miért védte Asbóth a hitbizományt, amelyet a XIX. század második felében már oly sokan károsnak, idejétmúltnak tartottak? A válasz röviden megadható: azért, mert azt látta benne, hogy képes korlátozni az általa elutasított, az ő olvasatában a társadalmat romboló szabad verseny érvényesülését. Ennek érdekében még a szabad birtokforgalom részleges korlátozásának az árát is kész volt megfizetni, vagyis a kötött gazdasági formák alkalmazását sem vetette el, de az agráriusok által javasolt „*parasztbizományok*”, vagyis a kisbirtokra kiterjesztett hitbizományok ötletétől határozottan elzárkózott (Anka 2005: 44). Szabó Miklós joggal emlékeztet arra, hogy a hitbizományok melletti kiállítás nem a dzsentrik programja volt. Asbóth e felfogásával az arisztokrata hagyományhoz kapcsolódó konzervativizmust képviselte, amely antietatista volt, míg a dzsentri sokkal inkább etatista felfogást képviselt – elvégre az államra épített és a század végére már jórészt abból is élt (Szabó 2003: 174).

Az arisztokrata nagybirtok melletti érvelésben persze bizonyítani kellett ennek az álláspontnak a jogosságát – s Asbóth ezzel nem is maradt adós. Mi a nagybirtok haszna? Mindenekelőtt a „*nemzeti élet organisációjában*” tölt be pótolhatatlan szerepet – olvashatjuk „*A földben*”. Kétségtől, „*conservatív hajlamú*” a nagybirtok, ismeri el, „*nem barátja*” a létező intézmények egy nap alatti felforgatásának, „*ám hagyomány nélkül nemzet meg nem él, és a hol nincs a ki ragaszkodik a hagyományhoz, hamar kivetkeztetik mivoltából azt a nemzetet*” (Asbóth, 1900: 14). A nagybirtok missziója pedig sehol sem annyira fontos, mint épp ott, ahol a nemzet léte gyakran forgott kockán – állítja, hangsúlyozva, hogy a történelmi családok hozzátartoznak a nemzet erejéhez. „*Ezt a missziót nálunk teljesítették azok is, a kiket a pártszenvédély kikiáltott pecsovicsoknak, tehát rossz hazafiaknak, mikor nem pártkérdésről, hanem a haza létéről volt szó*” – idézi fel az arisztokráciának az 1850-es években játszott alkotmányőrző, ellenzéki szerepét, amelyet részletesen taglalt a *Magyar conservatív politikában* (Asbóth 1900: 17; Asbóth 1875: 66–74).

Sokat mondó, hogy a Nyugatra általában sűrűn utazó arisztokrácia egyik fontos hozadékát Asbóth épp a szellemi közvetítésben látta; ez jól tükrözi, ő milyen fontos szerepet tulajdonított az európai kultúrával való kapcsolatnak. „*Mívelt nemzetekkel*

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

való contactus nélkül nincs nemzeti cultura” – hangsúlyozta, kiemelve, hogy „*az európai civilisatio igényeit és impulzusait*” az arisztokraták hozták be. A nemzeti kultúra letéteményesei nálunk nem a városok voltak, mert egy részükben a magyarság, a másikon a kultúra hiányzott, hanem „*a falusi kastélyok*” – fűzi hozzá (Asbóth 1900: 15). Az ő megközelítése azt jelzi, hogy a földbirtokos osztály mellett nem csak agrárius érvekkel lehetett kiállni.

A nemzeti-politikai és a kulturális szempontok mellett Asbóth gazdasági érveket is talált a nagybirtok mellett. Ismeri azt a tételt, emlékezteti az olvasót, miszerint „*az atomizált földbirtok a közgazdasági és társadalmi ideál*”. Akik így gondolkodnak, mondja, azok többnyire arra hivatkoznak, hogy kis parcellákban a leghatékonyabb a föld művelése és az általános jólétet is leginkább ez segíti elő. Valójában azonban ez is csak „*féligazság, mint a legtöbb általános igazság*”; egyes helyeken igaz, másutt viszont nem. Felidézi, hogy a kis parcellákban történő művelés Franciaországban bizonyult a legsikeresebbnek, ahol „*a paraszt szorgalmas, takarékos és józan*”, ám ennek is megvolt az árnyoldala. Köztudomású, hogy a XIX. század második felében a francia társadalom súlyos demográfiai hanyatlást mutatott, s e jelenséget Asbóth azzal magyarázza, hogy az „*atomistikus agrárpolitika*”, amelyet ő a jakobinusoknak tulajdonított, „*vérébe ment a francia földművelőnek*”. A francia paraszt ugyanis nem szeretné föld nélkül hagyni a gyermekét, s mivel a földet nem lehet korlátlanul szaporítani, úgy gondolkodik, hogy „*ha nincs több föld, ne is legyen több gyermek*” (Asbóth 1900:18). A földbirtok atomizálása ráadásul megfosztotta a föld népet „természetes vezetőitől”, ez magyarázza, hogy Asbóth olvasatában Franciaországnak száz év óta nem is volt más vezetője, „*mint a demagóg izgató, a professzionátus népbolondító vagy a mindenható burokrácia*” (Asbóth 1900: 21). Írországból, Dél-Olaszországból és Boszniából a kis parcellás művelés mindig is pangást, sőt ínséget eredményezett, mert „*a nép indolens*” és a fejlettebb gazdaságoktól nem kap impulzust. S szerinte „nálunk is nagyrészt ez volna várható” (Asbóth 1900: 19). Írországgal ellentétben Angliában a „*farm-rendszer*” jól működött, és a nagybirtokok tulajdonosai teljesítették „*a nemzeti aristocrácia feladatát*”, itt az lett a gond, hogy a mezőgazdaságot feláldozták az ipar érdekeinek, a kis parcellákra és az örökbérletre alapozott termelés tehát még ott sem lehetett *panacea* – vélte (Rubinstein 1998). Magyarországon ráadásul, fűzi hozzá, az intenzív földművelésnek is a nagybirtok az úttörője, s ennek nem csak a tulajdonosok, hanem az egész helyi közösség a haszonélvezője lehet, amint arra vannak is példák.

A „*pénzuralom*” ellen

Asbóthnak ebben az írásában már világosan megjelenik az az antikapitalista szemlélet, amely az agrárius-merkantil konfliktushoz kapcsolódik. Abból indul ki, hogy „*földről, magas körökből*” kiadták a jelszót, hogy a nagybirtokot fel kell osztani, mert

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„útjában van a magyar elem növekedésének” (Asbóth 1900:7). E körök, amelyeket közelebbről nem nevezett meg, a kötött birtok felosztását *panaceának* állították be, a legjobb megoldásnak arra, hogy a földnélküliek földhöz jussanak. Ezzel az elképzeléssel azonban a konzervatív gondolkodó szerint semmit sem lehet elérni. Először is azzal érvel, hogy ha engedve a népszerű követelésnek törvények révén eltörölnék a hitbizományt, természetes úton az csak több generáció alatt oszlódna fel kisbirtokokra. [„*Egy generatio kell, hogy a latifundium feloszoljon 2-3 gyermek között*” (Asbóth 1900: 9–10)]. De még ha ez kívánatos is lenne, ami szerint a legkevésbé sem áll, akkor sem lenne józan „*közgazdasági politika*” az, amelynek az eredményeire legalább egy évszázadot várni kell. Ám ennek az elgondolásnak a premisszája is hamis: a baj ugyanis nem az, hogy kevés a „*mobil*” föld, hanem ellenkezőleg, az, hogy túlságosan is sok föld kerül a piacra. Asbóth adatokkal igazolja, hogy a század utolsó évtizedében a birtokváltozások száma és a birtokok adósságállománya egyaránt jelentékenyen megnőtt (Ballabás, 2020). Ez miért gond? Válaszként Széll Kálmán egyik beszédét idézi, amelynek a fő gondolatára sok agrárius is szívesen hivatkozott: azé az ország, akié a föld (Asbóth 1900:10).⁹ S ha ez igaz, akkor „*nem az a baj, hogy sok a régi birtokos, a ki áll, hanem hogy igen sok, a ki nem tud állni*”. Az ország összes részében van bőven eladó föld, s ha a szegények nem jutnak földhöz, akkor ez azért van, mert nincs módjuk megvásárolni. Ezen kell segíteni, „*nem pedig a nagybirtokot kimészárolni*” – állította. Ha ezen nem tudunk segíteni, akkor ez a gond akkor is fennállna, ha a latifundiumok „*eladók volnának nagyban és kicsiben*”. A nagybirtok-ellenes logika szerint egyenesen elvezetne „*a földosztásig sans phrase. És akkor megérkeztünk volna a szocializmusnál*” (Asbóth 1900: 10).

A szocialisták álltak tehát a nagybirtok-ellenes mozgalom mögött? Asbóth nem így gondolta. Bár a kötött birtokok ellen indított hadjárat „*nagyban mozdítja elő a szocializmust*”, valójában mégis másról van szó – adja meg a feleletet. Az igazi szocialista ugyanis „*a radicalismus erős logikájával*” azt mondja, hogy persze fel kell osztani a földet, de „*a nagy Wertheim-cassákat is*”, hisz még több az olyan ember, akinek nincs pénze. A „magas körökből” táplált propaganda viszont, „*akarva – nem akarva*” csak a történelmi nagybirtok ellen támad – emeli ki, s bár nem mondja ki *expressis verbis*, de félreérthetetlenül a „*merkantil*” tábor teszi felelőssé, amikor a háttérrel illetően a „*pénzuralom*” megteremtésére irányuló törekvést emlegeti (Asbóth 1900: 11).

A „manchesterizmus” bírálata

Asbóth már az 1875-ben publikált *Magyar Conservatív Politikában* azon a véleményen volt, hogy a nemesség egykori hatalmi pozícióját megszerző polgárság valójá-

⁹ Széll Kálmán (1899–1903 miniszterelnök) nem volt agrárius, de ügyesen egyensúlyozott a két tábor között.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

ban új osztályuralmat teremtett. Ez a meggyőződése csak elmélyült a század utolsó évtizedére. A polgárságot felemelő „manchesterizmus” elutasításáról és a hatalmi elit megváltozásáról a legtöbbit a Magyar Tudományos Akadémián 1895 októberében tartott székfoglalójában mondta, ez adja a legkoherensebb képet a század végére kialakított felfogásáról (Asbóth 1896). Gondolatmenetéhez egy rövid eszmetörténeti háttérrel is felvázolt beszédében. Felidézi, hogy XVIII. századi francia „fiziokratizmus” *de facto* előfutáraként IV. Henrik híres minisztere, Sully herceg még azt tartotta, hogy a földművelés és az állattenyésztés „*az állam két emlője*” (Asbóth 1896: 13).¹⁰ A kialakuló feudális abszolutizmus azonban jóval több bevételt igényelt, s így született meg a kereskedelemre támaszkodó, a modern pénzgazdaságot megteremtő merkantilizmus, amely teljesen elhanyagolta a földet (Deane 1984: 38–40; 68–71). Az „*industrialismus*” atyjának Asbóth Adam Smith-t tekinti, aki – szerinte – az értéket nem a földben, és nem is a kereskedelemben, hanem az ipari termelésben látta. Bár magát Smith-t a székfoglalóban nemes érzelmű és jó szándékú emberként írja le, aki joggal lépett fel az abszolutizmus rendőrállama ellen, a tézisei mégis óhatatlanul oda vezettek, mutat rá, hogy az államnak a közérdekkel szembeni kötelezettségei feledésbe merültek, akárcsak az, hogy „*az egyes egyén gazdaságilag is tartozik a közjónak és embertársainak*” (Asbóth 1896: 14). Ezzel pedig Smith – jelenti ki Asbóth – akarva, akaratlanul előmozdította „*azt a szellemi, jobban mondva tisztán anyagi áramlatot, mely általán az emberi törekvés főcéljának a meggazdagodást tekintette*” (Asbóth 1896: 17). Követője, David Ricardo pedig „*alapigazsággá emeli a hamis tétele*”, miszerint „*a munka nemcsak forrása, hanem mértéke is minden értéknek*”, felállítva, a pusztá munkaeszköz-szerepre és a létminimumra kárhóztatva a munkást. Az így megalapozott, a „manchesteri gyárosok” után elnevezett elmélet minden ellen kikel, „*a mi kényelmetlen lehetett a gazdagnak*” (Grampp 1960). Ezen iskola jelszava, a „*laissez-faire, laissez-passer*” a tömegek „*gazdasági kizsárolásának*” az evangéliumává vált, amely maximálisan igazolta a „*közép és kis vagyonok*” eltűnését, e folyamatot az ésszerűség megnyilvánulásának, a „*valódi gazdasági haladásnak*” állítva be (Asbóth 1900: 18).¹¹

Századára visszatekintve Asbóth megállapítja: a polgárság – a Bourbon-ház uralmát megdőntő 1830-as forradalom nyomán – „*a júliusi királysággal*” jut igazán uralomra, de „*nem abban az eszményi értelemben, hogy mindnyájan egy haza polgárai vagyunk*”. A franciaországi fordulatra ugyanis ténylegesen a „*legszűkkeblűbb*” kasztszellemben került sor (Asbóth 1896: 10). A jeles gondolkodó nem hagy kétséget afelől, hogy az új osztályuralmat rosszabbnak tartja a réginél. Ez ugyanis „*mély gyűlölettel elmegy az ostracismusig azokkal szemben, a kik társadalmilag fő-*

¹⁰ A Francois Quesnay nevével fémjelzett fiziokrata irányzat azt tartotta, hogy minden gazdaság alapja a mezőgazdaság, egyedül a föld értékteremtő.

¹¹ Asbóth (1896: 18) Asbóth emlékeztet arra, hogy ez a jelszó eredetileg a XVIII. századi fiziokratáké volt, Quesnay társa, Vincent de Gournay használta először.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

lötte álltak, de a régi urakat felülmúlja azoknak lenézésében és megvetésében, akik alatta állnak” (Asbóth 1896: 10). A nép az ő államukban sem igényelhet politikai jogokat; „*a nép hadd maradjon a nyáj, csak a kik nyírják, változtak*”. Az új rendszer vezérévelvt Francois Guizot elhíresült szavai tükrözik: „*Enrichissez vous*”, vagyis „*Gazdagodjatok*”. „*Proclamálva van a pénzuralom*”, amely már nem ismeri a régi úr és a munkásnépe közötti patriachális kapcsolatokat” – fogalmazza meg a következtetését Asbóth. A felvilágosult abszolutizmus kiemelkedő uralkodói, II. Frigyes, II. József és II. Katalin szintén teljes passzivitásban tartották a népet, emlékeztet, de legalább elismerték, hogy „*ők a tömegekért vannak*”. Az új uralkodó osztály viszont azt gondolja, hogy a nép „*érette létezik*” (Asbóth 1896: 11). Lesújtó, túlzásoktól sem mentes, ám cáfolhatatlanul értékalapú bírálata ez a kapitalizmusnak, akárcsak regénye, az *Álmok álmodója*. (Asbóth, 1990) Aki így gondolkodik, akinek ilyen módszeresen átgondolt kritikája van a kapitalizmusról, annak az esetében aligha kell csodálkoznunk a szabad versennyel szemben táplált ellenérzésein.

„A föld”-ben, ha lehetséges, még keményebben fogalmaz. A „*pénzuralom*” „*minden osztályuralom legvégzetesebbike*”, amely aláas minden idealizmust és eladóvá tesz mindent – írja. Itt a pénzuralom működésének példájaként a polgárháború utáni Egyesült Államokra utal, ahol a Tocqueville által „*rajzolt ideális állapotokat régen felváltotta a dollár uralma*”. (Asbóth 1900: 11) Ezt nem szeretné Magyarországon is látni, ahol a kis-és középbirtok már mindenütt „*meg van ingatva*”, „*a történelmi nagybirtok az egyetlen, mely még intact*”. Csak a nagybirtokot kell még megtörni, hogy nálunk is korlátlan uralomra jusson a pénzuralom – olvashatjuk a következtetését. Ebben az interpretációban a történelmi nagybirtok a könyörtelenség világa ellen folytatott küzdelem utolsó bástyájaként jelenik meg, amelynek a ledőlése Asbóth szerint azt eredményezné, hogy „*idegen pénz uralma, idegen uralom*” alakulna ki. A föld olyanok kezére jutna, olvashatjuk a véleményét, akik benne csak „*üzleti objectumot*” látnak, sem a földdel, sem pedig a népével nem törődnek, a birtokai-kon vagy akár az országban sem élnek, „*legfeljebb tisztjeiket és bérliőiket*” küldik ide (Asbóth 1900: 10; 12). A „*nemzetközi pénzuralmi törekvés*” elleni fellépés szükségességét az 1897 februárjában mondott parlamenti beszédében is részletesen kifejtette. Két nagy áramlat küzd Magyarországon – állította: az egyik „*a nemzetközi pénzuralom etablozására való törekvés*”, ez „*igyekszik aláásni és deposszedálni mindazt, a mi Magyarországon és a magyar nemzet testében a történelmi rétegeket képezi*”, a másik pedig az ezzel szembeforduló „*egészséges és hazafias ellenáramlat*” (Asbóth 1898a: 572–573). E felfogás nyilvánvalóan összecseng az agráriusok talán legképzettebb teoretikusának, Bernát Istvánnak a felfogásával: „*A magyar gazdasági politika... 1868 óta öntudatlanul haladt azon az úton, mely a nyugati, majd a magyar plutokrácia megteremtéséhez vezetett... Elérte ezúton a földbirtok mobilizációját... Nem érezte, hogy így szabadságát feláldozza, és fokonyként idegen hatalmak szolgája lesz*” (Bernát 1927: 201).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Nem szabad tehát a nagybirtokot is osztálygyűlöletből és demokratikus jelszavakkal megingatni, inkább a többiek helyzetét kell megszilárdítani, ha valóban a nemzet érdekében álló politikát akarunk folytatni – összegzi a véleményét Asbóth (Asbóth 1900: 13). A tradicionális elitnek, vagyis a nemességnek elsősorban azért kell megőriznie vezető pozícióját, mert történeti gyökerekkel rendelkezik – ezt a magyarázatot már a *Magyar Conservatív Politikában* és az akadémiai székfoglalójában is kiemelte. Elfogadja, jelenti ki, hogy „*kidőlt*” a magyar ősiség, „*a nemzeti genius sajátos alkotása a maga democraticus aristocrátiájával*” „*Elkorhadt, Ki kellett dobni.*” Egyáltalán nem baj azonban, folytatja, ha Magyarországon, „*ahol úgyis csekély a történelmi érzék*”, mégis fennmaradnak olyan birtokviszonyok, amely „*emlékeztetik a késő utódot, hogy közel egy ezredéven át oly szentnek tartotta a magyar a haza földjét, hogy az kótya-vetye tárgya nem lehetett*” (Asbóth 1900: 23–24). A hagyományhoz való ragaszkodás tartja fenn a nemzetek egyéniségét – fogalmazza meg e kontextusban is régi meggyőződését. És erre tekintettel ezt írja: „*kivételkép jövőre is concedálnék hitbizományi védelmet a családi birtoknak ott, de csak ott, a hol kitűnik, hogy tagjaiban... nemzedékről nemzedékre szállt a közérdek szolgálata*” (Asbóth 1900: 24).¹²

Jól érzékelhető, hogy ebben a megközelítésben nem kizárólag az iparnak az agráriummal szembeni fontosságáról van szó, hanem arról is, hogy a földet a tradicionális-történelmi csoportoknak kell birtokolniuk. E nézőpontból Asbóth számára a pénzarisztokrácia felemelkedése legalább annyira politikai, mint gazdasági problémaként jelent meg. Ez magyarázza, hogy Tisza Kálmán még dicséretet is kap tőle, amiért újabb hitbizományokat teremtett („*ha mindjárt a kelleténél többet is*”) (Asbóth 1900: 22). Egészében véve elmondható: minden kritikája ellenére sem kívánta a kapitalizmust más rendszerrel felcserélni, de ragaszkodott konzervatív társadalompolitikai prioritásaihoz. A liberalizmus alapvető, a konzervatívok által is elfogadott jogállami intézményeit feltétlenül meg kívánta őrizni, de a gazdaságba történő beavatkozást indokoltnak látta.¹³ Abban bízott, hogy a régi földbirtokosok támogatásával és a történelmi hitbizományok megőrzésével korlátokat lehet beépíteni a szabad versenyes kapitalizmus működésébe. Ez természetesen nemigen volt összeegyeztethető a kapitalizmus működési mechanizmusával.

¹² A latifundiumok hanyatlásának tendenciáját jó szemmel vette észre Asbóth. Scott M. Eddie kutatásai kimutatták, hogy 1893 és 1935 között markánsan előrehaladt a legnagyobb földbirtokok szétagrozódása: a gazdaságok száma 45%-kal, az arisztokrata nagybirtokok területe pedig 29%-kal csökkent. (Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban*, in: Gyáni – Kövér 2001: 225).

¹³ Asbóth álláspontját Szendrei László – Isaiah Berlin terminológiáját alkalmazva – úgy értékelte, hogy „a pozitív szabadságot gyakorlatilag az állam jótekonny felügyelete alá helyezte, míg az egyén számára elsősorban a negatív szabadság fogalmkörébe tartozó magánszférát jelölte ki”. (Szendrei 2003: 421)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az agrárszocialista kihívás

A „pénzuralom” veszélyei mellett Asbóth nagyon is számolt a radikális szocializmusból fakadókkal is. Számára egyértelmű, hogy a „manchesteri iskola”, amely a „pénzemberek osztályuralmát” kívánta megalapozni, „csak a socialismust mozdíthatta elő”. Így lett a szocialista eszmékör „a XIX. század legsajátosabb gyermeke” – állapította meg akadémiai székfoglalójában. Ami addig „egyes rajongók”, Babeuf, Fourier, Proudhon ábrándja volt, az „egyszerre gyakorlati jelentőséget nyer, politikai tényezővé emelkedik”, teszi hozzá, Marxra is utalva, aki tudományos alapokra kívánta fektetni az új tant (Asbóth 1896: 11).

De először idézzük fel, hogy az 1895-ös birtokösszeírás szerint az ország 36 millió kat. holdnyi gazdaságilag használható földjéből az 1000 hold feletti birtokok 12 millió holdat tettek ki, míg 1 és 5 kat. holdas, mintegy 700 ezer kisbirtok csak kétmillió holdat foglalt el. 1 millió 300 ezren nincstelen mezőgazdasági munkások, és fél millióan gazdasági cselédek voltak – a századforduló agrártársadalmában az agrárproletárok részesedése, a bér munka vállalására szoruló törpebirtokosokkal együtt meghaladta a kétharmadot (Kovács 1945: 99). A föld radikális újraosztásának a gondolata tehát ezzel a háttérrel kísértett. Még Rubinek Gyula, az egyik vezető agrárius politikus, az 1920-as földreform kidolgozója is azt állította 1895-ben a „parasztoszocializmus” veszélyéről készített munkájában, hogy a földéhség csillapítása elkerülhetetlen a társadalmi béke biztosítása érdekében, „bármennyire idegenszerűnek is tetszik a dolog” (Rubinek 1895: 31).

Összegzés

Asbóth tudatában volt e problémának, elismerte a szocialista mozgalmak létjogosultságát, és az akadémiai székfoglalójában azt hangsúlyozta, hogy a „művelt Nyugaton” már jó ideje „a halottakhoz dobták a manchesteri iskolát”, felismerve, hogy a szociális forradalmat kizárólag a társadalmi reformok gátolhatják meg (Asbóth 1896: 19). 1897 januárjában tartott parlamenti felszólalásában a keresztény szellemű szociálpolitika mellett érvelt, a sztrájkot is jogos önvédelmi eszköznek nevezve. (Asbóth 1898b: 547–569). A szociális eszme előtérbe kerülése Asbóthnál is összekapcsolódott az „egy nemzetben” gondolkodó konzervativizmus azon meggyőződésével, hogy a tradicionális elitet felelősség terheli a „nép” helyzetéért (Takács 2007: 77).¹⁴ Az agrárszocialisták által követelt földosztásról azonban úgy vélte, hogy ez az orvosság a betegségnél is rosszabb; ő mindenfajta radikális törekvést kockázatosnak tartott (Kiss 2000). A veszélyeket demonstrálandó „A föld”-ben felidézi a neves fran-

¹⁴ Az „egy-nemzet konzervativizmus” („one-nation conservatism”) elve az Asbóth által nagyra tartott és több írásában is hosszan elemzett brit tory államférfi, Benjamin Disraeli nevéhez kapcsolódik (Asbóth 1892; Egedy 2023).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

cia gondolkodó, Hyppolyte Taine sorait a francia forradalom kirobbanásáról. A parasztok először illetlenül léptek be a kastélyokba, azt hangsúlyozva, hogy tudják, az úr mindig jó volt hozzájuk, és csakis a király parancsára akarják megfosztani földjeitől... Aztán az egész ügy a birtokosok agyonverésével végződött. És ugyan ki mondhatja azt, teszi fel a retorikai kérdést Asbóth, hogy nálunk hasonló események elképzelhetetlenek? (Asbóth 1900: 6) *„Íme alig múlt, hogy midőn az előre látni nem tudók előtt váratlanul és megdöbbenően tört ki az agrársociális mozgalom, melynek fejlődését pedig régóta látta mindenki, a ki ilyeneket látni tud”* – mutat rá.¹⁵ Ez magyarázza Asbóth szerint, hogy az örökbérlet alkalmazásától is félték a birtokosok, attól tartva, hogy a tömegmozgalmak nyomására a bérbe adott földjeiket könnyen végleg elveszíthetik. A terjedő szocialista törekvések ugyanis épp ezt tűzik ki célul – emlékeztet a konzervatív gondolkodó. Asbóth sorai jól tükrözik, hogy ő a „*pénzuralommal*” és a szocializmus minden válfajával egyaránt szembehelezkedett, „*kétfrontos*” küzdelmet vállalva.¹⁶

Milyen tanulságot von le mindebből Asbóth? *„Nem az ízekre tört, hanem az erősen tagolt és erős tagokkal bíró társadalom az erős és életképes”* – mutat rá. Emlékeztet, hogy a konzervatív gondolkodástól mélyen idegen a társadalom „*egyneműsítése*” és az állam és az egyén közötti struktúrák, csoportok kiiktatása. Az atomizált társadalomból ugyanis szerint a *„kivész a társadalmi iniciativa és az ellenállási képesség”* (Asbóth 1900: 17; 21).

Magyarországon sem kell tehát atomokra törni a vidék társadalmát, hogy a demagóg, a bürokrata és az uzsorás marakodjon fölötte. Asbóthnak szilárd meggyőződése volt, hogy Magyarország a legtöbbet Anglia példájából tanulhatja, s az ő olvasatában a brit modell elsősorban azért bizonyulhatott sikeresnek, mert a mély változásokat a pozícióját megőrző földbirtokos nemesség aktív részvételével tudták véghezvinni. A reformoktól semmiképp sem elzárkózó, de a radikális új-jobboldali és szocialista eszméket határozottan elutasító, alapjaiban historizáló-defenzív jellegű konzervativizmusa a „*történelmi*” elitre kívánta bízni Magyarország sorsának irányítását.

¹⁵ Ismeretes, hogy Magyarországon 1891-ben és azt ezt követő években robbantak ki az erős agrár-szocialista mozgalmak, elsősorban Békés és Csongrád vármegyékben, a „Viharsarokban”, minőségileg új szakaszt jelentve a hazai agrármozgalmak történetében.

¹⁶ A szocialista gondolkodás markáns konzervatív bírálata nyújtja Asbóth kortársa, a brit William Mallock, aki a társadalmi különbségek mesterséges eltörlésének a szándékát természetellenesnek és ezért – a magyar gondolkodóhoz hasonlóan – destruktívnak tekintette. (Nagy 2015)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Irodalom

- Anka L. (2005): A magyar agráriusok és eszméik. In: *Valóság*, 58(5): 41–66.
- Asbóth J. (1875): *Magyar conservatív politika*, Légrády Testvérek, Budapest; új kiadás: Asbóth J. (2011): *Magyar conservatív politika*, Szendrei László utószavával, Attraktor, Máriabesnyő.
- Asbóth J. (1881): A magyar birtokos osztály hanyatlása. In: *Budapesti Szemle*, 26(54): 409–429.
- Asbóth J. (1892): Disraeli. In: Asbóth, J. (szerk.): *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez*. Athenaeum, Budapest.
- Asbóth J. (1896): *Korunk uralkodó eszméi*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Asbóth J. (1898a): Agrár-válság és agrár-socialismus. In: Kaas, I. (szerk.): *Asbóth János társadalom-politikai beszédei*. Szent Gellért Nyomda, Budapest.
- Asbóth J. (1898b): A socialis kérdés és a keresztény elvek. In: Kaas, I. (szerk.): *Asbóth János társadalom-politikai beszédei*, Szent Gellért Nyomda, Budapest.
- Asbóth J. (1900): *A föld mint társadalom-politikai és nemzeti kérdés (nagybirtok-majorátus-latifundiu-parcellázás-telepítés)*. Athenaeum, Budapest.
- Asbóth J. (1990): Álmok álmodója. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Ballabás D. (2020): A magyar főnemesség földbirtokviszonyai a dualizmus korában. Szakirodalmi áttekintés és az 1911. évi gazdacímár adatai. In: Pap J. – Ballabás D. (szerk.): *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon*, Parlamentarizmustörténeti tanulmányok, EKE Líceum Kiadó, Eger.
- Berecz Á. (2022): Új állami telepítések a Bánságban és Erdélyben (1894–1914). In: *Múltunk*, 67(3): 4–40. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.3.1>
- Bernát I. (1927): *Tanulmányok az agrárpolitika és a magyar agrármozgalom köréből*, Budapest, Pátria.
- Deane, Ph. (1984): *A közgazdasági gondolatok fejlődése*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Egedy G. (2014): *Konzervatív politika és gondolkodás az Egyesült Államokban*. Századvég, Budapest.
- Egedy G. (2021): A *Magyar conservatív politika* kísérlete a konzervativizmus legitimálására. In: *Kommentár*, 16(1): 132–139.
- Egedy G. (2022): Asbóth János programja. In: *Kommentár*, 17(1): 136–145.
- Egedy G. (2023): Asbóth Disraeliről és Anglia nagyságának a titkáról. In: *Magyar Szemle*, 32(1–2): 8–17.
- Erdei F. (1976): A magyar társadalom a két háború között. In: *Valóság*, 19(4): 22–53.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Gerő A. (1993): *Magyar polgárosodás*. Atlantisz, Budapest.
- Gerschenkron, A. (1984): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Grampp, D. W. (1960): *The Manchester School of Economics*. Stanford University Press, Stanford.
- Gyáni G. (2001): Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni G. – Kövér Gy. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Horánszky L. (1994): *Tisza István és kora*, I–II. Tellér Kiadó, Budapest.
- Karádi V. (1997): *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció: Tanulmányok*. Cserépfalvi, Budapest.
- Kiss L. (2000): Népi kultúra és forradalmiság. A századforduló agrárszocialista mozgalmának sajátosságairól. In: *Szociológiai Figyelő*, 2/4(1–2): 53–66.
- Kovács I. (1945): *Magyar feudalizmus – magyar parasztság*. Cserépfalvi, Budapest.
- Kövé Gy. (2001): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni G. – Kövé Gy. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Láng P. (2000): *Az agrárizmus és viszonya az iparfejlődéshez, a véderőhöz (Gazdaság- és hadtörténeti adalékok a dualizmus korához)*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest.
- Nagy L. (2015): William Mallock és a konzervatív reflexió. In: Balogh L. L. – Nagy L. (szerk.): *Konzervatív reflexiók. Reflexiók a konzervativizmusra*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Pap J. (2003): Passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? In: *Aetas*, 18(3–4.): 119–136.
- Peres Zs. (2014): *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. ID Research Kft: Publikon, Pécs.
- Péter L. (1993): Az arisztokrácia, a dzsentrí és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon. In: Kontler L. (szerk.): *Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában*. Atlantisz, Budapest.
- Rubinek Gy. (1895): *Parasztszocializmus*. Pátria, Budapest.
- Rubinstein, W. D. (1998): *Britain's Century. A Political and Social History 1815–1905*. (Arnold History of Britain), Bloomsbury Publishing, London.
- Szabó A. F. (1987): A dualizmus kori nemzeti célú telepítések Magyarországon. In: *Agrártörténeti Szemle*, 29(3): 292–316.
- Szabó M. (2003): *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum, Budapest.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Szendrei L. (2003): Asbóth János szabadságértelmezése. In: Könyv és Könyvtár, 25: 415–424.
- Takács J. (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Varga J. (1971): *A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.